

Działalność gospodarcza na obszarach wiejskich jako wyznacznik peryferyjności

Marta Głaz, Władysław Hasiński

Uniwersytet Wrocławski

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu było zbadanie, czy obszary wiejskie Dolnego Śląska charakteryzują duże dysproporcje w poziomie rozwoju przedsiębiorczości, ze szczególnym uwzględnieniem lokalizacji usług pierwszego rzędu (edukacja, sklepy ogólnospożywcze) oraz usług nastawionych na obsługę otoczenia biznesu. Przeprowadzona analiza ukazała duże dysproporcje w poziomie rozwoju przedsiębiorczości oraz wskazała, że w celu wyznaczenia obszarów peryferyjnych, uzasadnionym wydaje się stosowanie wskaźników obrazujących poziom rozwoju przedsiębiorczości wyższego rzędu.

Na forum międzynarodowym szeroko dyskutuje się o potrzebie wyrównywania różnic w rozwoju regionalnym, a przede wszystkim o konieczności wspierania obszarów zacofanych. Coraz częściej, centralnym punktem tych dyskusji stają się obszary wiejskie. Wieś nie jest już dłużej traktowana jako marginalna, zacofana, konserwatywna część przestrzeni gospodarczej. Obszary wiejskie stają się nie tylko producentem, ale i ważnym rynkiem zbytu towarów i usług, dzięki czemu są coraz istotniejszym składnikiem międzynarodowej areny gospodarczej [Czerny 2005]. Jest to obszar, który nie jest utożsamiany wyłącznie z rolnictwem. W okresie intensywnej przekształceń kluczowym problemem wydaje się być dywersyfikacja gospodarki na obszarach wiejskich. Rozwój działalności gospodarczej, lokalizacja przedsięwzięć reprezentujących różne dziedziny usług i produkcji może stanowić impuls dla restrukturyzacji tych obszarów. Odbywa się to nie tylko na zasadzie tworzenia miejsc pracy, dających alternatywne źródło utrzymania, ale także na zasadzie swoistego motoru napędowego dla przedsiębiorczych, pozarolniczych działań podejmowanych przez rolników.

Kołodziejczyk [2002, s. 54] słusznie zauważa, że „zahamowanie dywersyfikacji działalności gospodarczej jest niekorzystnym zjawiskiem gospodarczym. Gospodarka o zróżnicowanej i zharmonizowanej strukturze jest bardziej odporna na wahania koniunkturalne i ma większą zdolność adaptacyjną, potrzebną w warunkach przekształceń strukturalnych. Stwarza warunki, w których można dalej rozwijać kreatywność przedsiębiorstw, władz lokalnych i ludności. Gminy o zdywersyfikowanej i dynamicznej gospodarce mają większą szansę rozwoju i poprawienia swojej pozycji w szerszym przestrzennie systemie gospodarki”.

Jak wskazują dotychczasowe badania podejmowane przez specjalistów w dziedzinie uwarunkowań przekształceń obszarów wiejskich [Kłodziński 1995, 2000; Stola 1987, 1993; Zarębski 2002] ważnymi czynnikami rozwoju potencjału gospodarczego wsi są:

- wysoki poziom rozwoju infrastruktury technicznej,
- właściwie ukierunkowana polityka władz lokalnych,
- dywersyfikacja działalności gospodarczej.

Każdy z tych elementów oddziałuje na potencjał gospodarczy obszarów wiejskich, co w konsekwencji decyduje o pozycji danej jednostki na mapie obszarów odnoszących sukcesy (centra) oraz odnotowujących niepowodzenia (peryferia). Wspomniane wyżej obszary odpowiadają przedstawionej przez J. Friedmann'a koncepcji rdzenia i peryferii [Friedmann i Alonso 1964]. W zaproponowanej typologii wyróżnione zostały cztery rodzaje obszarów w zależności od poziomu potencjału gospodarczego. Są to:

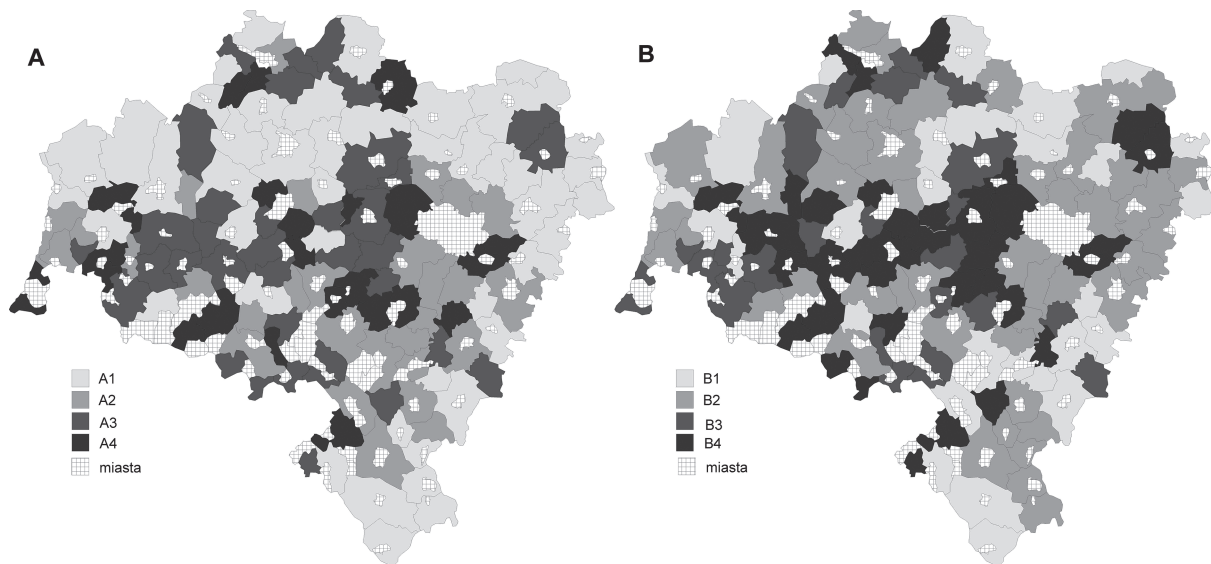
- regiony rdzeniowe, które charakteryzują się wysokim potencjałem, a także generują silny impuls rozwojowy w swoim otoczeniu,
- osie rozwoju, po których wspomniany wyżej impuls rozwojowy przebiega na obszary oddalone od regionów rdzeniowych,
- regiony graniczne, których nie charakteryzuje wysoki potencjał, ale w których obserwuje się stopniowy impuls przekształceń
- regiony depresyjne, cechujące się niskim poziomem rozwoju oraz tendencją do regresji.

Z analizy literatury przedmiotu wynika, że na obszarach wiejskich o szybszym tempie reakcji na procesy globalizacji i urbanizacji, a tym samym o większych szansach rozwojowych odnotowuje się odchodzenie od tradycyjnych gałęzi przemysłu do działalności produkcyjnych, wykorzystujących wysoką technologię i wzrost znaczenia usług wyspecjalizowanych wyższego rzędu, związanych z organizacją życia gospodarczego [Domański 1997]. Obszary notujące stagnację charakteryzują się wyższym udziałem działalności nastawionej głównie na zaspokojenie podstawowych potrzeb odbiorcy lokalnego.

Celem artykułu jest zbadanie, czy obszary wiejskie Dolnego Śląska charakteryzują się dużymi dysproporcjami w poziomie rozwoju przedsiębiorczości, ze szczególnym uwzględnieniem lokalizacji usług pierwszego rzędu (edukacja, sklepy ogólnospożywcze) oraz usług nastawionych na obsługę otoczenia biznesu.

Zakres przestrzenny badań to gminy wiejskie oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich na terenie województwa dolnośląskiego. Zakres czasowy to lata 2004–2009. Podstawą statystyczną badań są dane Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, gdzie zakupiono bazę danych podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanej w bazie REGON. Skorzystano także z ogólnie dostępnych danych Banku Danych Lokalnych.

Jednym z wyznaczników obszarów peryferyjnych jest odpływ mieszkańców i związany z nim spadek gęstości zaludnienia. Na podstawie tych dwóch zmiennych można dostrzec początek negatywnych zjawisk potwierdzających spadek konkurencyjności obszarów. Depopulacja, a także niski poziom rozwoju infrastruktury technicznej (głównie infrastruktury drogowej) może więc determinować rozmieszczenie działalności gospodarczej.

Rys. 1. Poziom dostępności gmin a gęstość zaludnienia (A) oraz saldo migracji (B) w woj. dolnośląskim w 2009 roku. A1 — dobra dostępność i niska gęstość zaludnienia; A2 — dobra dostępność i wysoka gęstość zaludnienia; A3 — mała dostępność i niska gęstość zaludnienia; A4 — mała dostępność i wysoka gęstość zaludnienia; B1 — dobra dostępność i odpływ mieszkańców; B2 — dobra dostępność i napływ mieszkańców; B3 — mała dostępność i odpływ mieszkańców; B4 — mała dostępność i napływ mieszkańców.

Źródło: [Jabłoński i inni 2010]

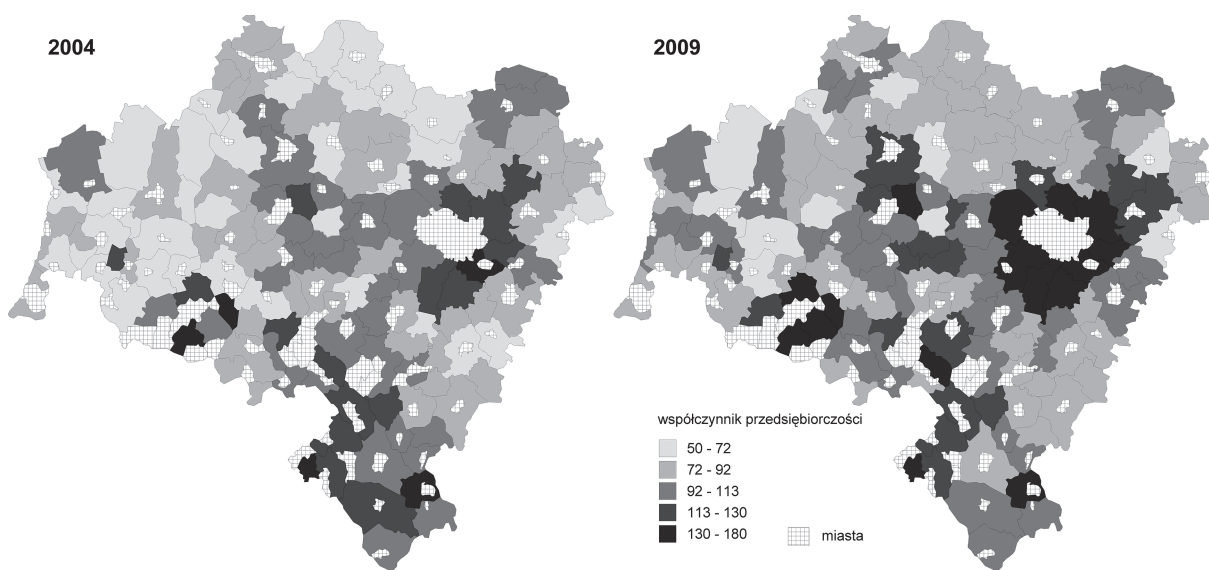
Jak wykazały dotychczasowe analizy, obszar Dolnego Śląska cechuje silne zróżnicowanie pod względem poziomu dostępności jednostek a gęstością zaludnienia i kierunkami ruchów migracyj-

nych¹. Obszary o stosunkowo niskich parametrach skomunikowania oraz charakteryzujące się odpływem migracyjnym mieszkańców zlokalizowane są przede wszystkim w pasie sudeckim (Bogatynia-Mirsk-Walim) oraz w północnej części województwa (Gromadka-Grębocice-Jemielno). Ponadto, występują na wschód od aglomeracji wrocławskiej (Wołów-Udanin-Marcinowice). Są to jednostki, które ze względu na niekorzystne położenie względem głównych ciągów komunikacyjnych, a także względem lokalnych ośrodków rozwoju posiadają najsłabszy potencjał dla rozwoju działalności usługowej wyższego rzędu. W lepszej sytuacji znajdują się jednostki położone wzdłuż dróg prowadzących z Wrocławia w kierunku zachodnim. Atrakcyjność takiej lokalizacji determinuje głównie autostrada A4, wokół której obserwuje się stopniowe generowanie impulsów rozwojowych. Mamy więc do czynienia ze swoistą osią rozwojową [Friedmann i Alonso 1964].

Specyficzny przypadek stanowią natomiast obszary charakteryzujące się dobrym skomunikowaniem lecz negatywnymi trendami demograficznymi (odpływ mieszkańców). Można wyodrębnić dwie główne koncentracje tego typu jednostek: część północną województwa (Żmigród, Prusice, Góra, Wińsko) oraz część południową w gminach Kotliny Kłodzkiej oraz pogranicza z województwem opolskim (por. rys. 1B). Rozkład przestrzenny jednostek o niskim poziomie skomunikowania oraz niską gęstością zaludnienia koresponduje z rozmieszczeniem gmin cechujących się odpływem mieszkańców przy stosunkowo dobrej dostępności komunikacyjnej (por. rys. 1A i 1B).

Jak już na wstępie wspomniano, rozwój infrastruktury drogowej, a co za tym idzie, wzrost dostępności komunikacyjnej jednostek determinuje rozwój działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. Obszary „centralne” charakteryzują się wyższymi wartościami wskaźnika nasycenia podmiotami gospodarczymi w stosunku do tzw. obszarów granicznych czy peryferyjnych.

Rozkład przestrzenny gmin o relatywnie wysokim potencjale dla rozwoju działalności gospodarczej nawiązuje do lokalizacji największych miast regionu, sieci komunikacyjnej łączącej te miasta, a także do najbardziej atrakcyjnej części województwa — części gmin sudeckich (rys. 2). Nawiązuje on także do rozmieszczenia gmin o wysokim poziomie dostępności komunikacyjnej oraz wysokiej gęstości zaludnienia (por. rys. 1A). Największą koncentrację jednostek charakteryzujących się ponadprzeciętną wartością wskaźnika (91,9 podmiotów gospodarki narodowej/1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym w 2004 roku oraz 99,4 w 2009) zaobserwowano w strefach podmiejskich Wrocławia, Legnicy, Jeleniej Góry oraz w zachodniej części Kotliny Kłodzkiej. Są to gminy o korzystnej rencie położenia, związanej z oddziaływaniem dużych miast, dobrym skomunikowaniem oraz atrakcyjnością turystyczną (południowa część województwa).

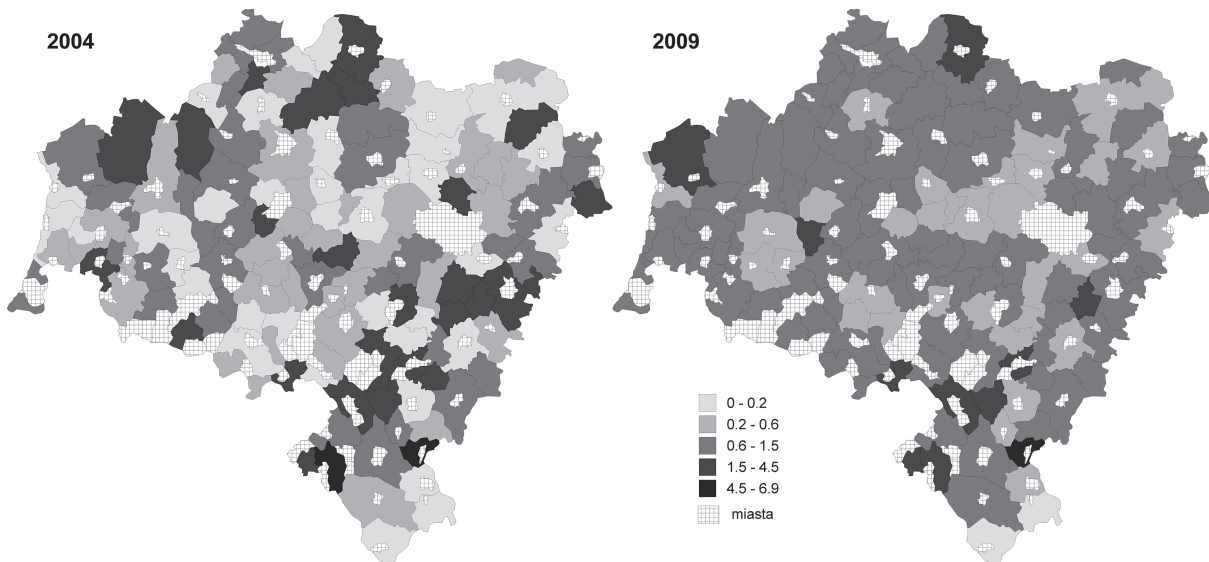
Rys. 2. Współczynnik przedsiębiorczości w woj. dolnośląskim w latach 2004 i 2009 (liczba podmiotów osób fizycznych na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych

¹ Określenie poziomu dostępności (skomunikowania) poprzez zastosowanie metody modelu cyklicznego złożonego opartego o koncepcję sferyczną przestrzeni kontaktów T. Zipsera modelu do szerokiej, obiektywnej analizy zjawisk przestrzennych rozważanych dotąd rozłącznie [Iwaszko-Niziałkowska 2010].

Jak wspomniano na wstępie, obszary, które charakteryzują się stagnacją rozwoju, cechuje większe znaczenie usług nastawionych na realizację potrzeb podstawowych, np. edukacja. Rozmieszczenie przedszkoli i szkół w latach 2004–2009 wskazuje na zmniejszenie dysproporcji przestrzennych w rozwoju tej formy działalności (rys. 3). Potwierdza to także spadek współczynnika zmienności V_S z 62,4% w 2004 roku do 59,6% w 2009². Tym samym, nie sposób na tej podstawie jednoznacznie wyodrębnić obszary o tendencji peryferyzacyjnej. Wynika to z kilku przesłanek. Przede wszystkim kluczowy wydaje się trend do likwidacji małych szkół na obszarach wiejskich, co jest efektem próby optymalizacji sieci placówek edukacyjnych.

Ponadto, na obszarach wiejskich w strefach podmiejskich miast osiedla się ludność miejska, która nadal zaspokaja swoje podstawowe potrzeby w mieście. Mimo zmiany miejsca zamieszkania wozi swoje dzieci do szkół i przedszkoli w mieście, które nie tylko oceniane są lepiej, ale przede wszystkim znajdują się w pobliżu miejsca pracy. Mieszkaniec strefy podmiejskiej wybiera najczęściej te placówki, które zlokalizowane są na trasie codziennych dojazdów do pracy. Tym samym dostrzega się relatywnie niskie wartości wskaźnika nasycenia podmiotami edukacji podstawowej w gminach położonych w sąsiedztwie Wrocławia (Miękinia, Środa Śląska, Oborniki Śląskie, Święta Katarzyna, Kobierzyce).

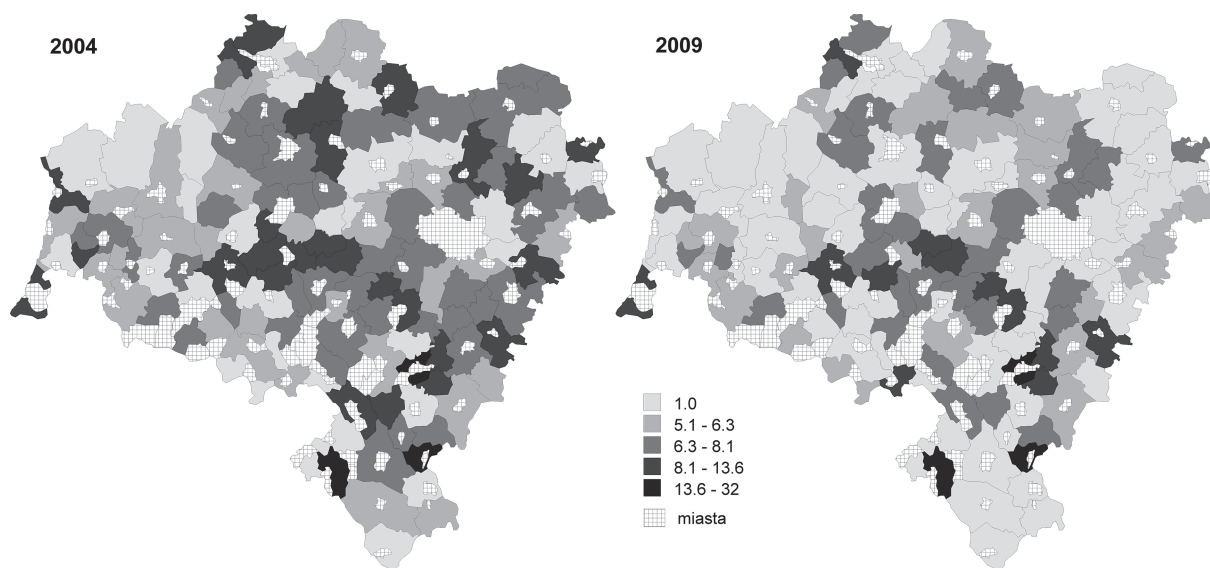

Rys. 3. Wskaźnika nasycenia podmiotami edukacji podstawowej (przedszkola i szkoły podstawowe) w woj. dolnośląskim w latach 2004 i 2009 (liczba podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym)

Kolejną formę działalności, związaną z zaspokajaniem podstawowych potrzeb mieszkańców stanowi sprzedaż detaliczna prowadzona w niewyspecjalizowanych sklepach z przewagą żywności, napojów i wyrobów tytoniowych. Są to tzw. sklepy pierwszej potrzeby, które nieodzownie towarzyszą miejscom koncentracji mieszkańców. Można wysunąć nawet wniosek, że w każdej, nawet najmniejszej wsi znajduje się jeden punkt handlowy.

Analiza zmiany rozkładu przestrzennego sklepów handlu detalicznego na terenie Dolnego Śląska, pozwala wyodrębnić obszary o tendencji w kierunku centralizacji. Są to głównie jednostki zlokalizowane w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich (rys. 4). Odsuwanie się tej formy działalności od bezpośredniego sąsiedztwa ośrodka centralnego związane jest lokalizacją w samym mieście, a także w jego najbliższym otoczeniu (np. Centrum Bielany w gminie Kobierzyce) centrów handlowych. Ta forma handlu wielkopowierzchniowego zaspokaja potrzeby mieszkańców miasta, ale i jego strefy podmiejskiej. Tym samym popyt na usługi świadczone przez drobne sklepy spożywcze jest dużo niższy niż w przypadku gmin zlokalizowanych w większej odległości od dużego ośrodka miejskiego.

² Wartość współczynnika zmienności obrazuje stopień zróżnicowania cechy opisującej badane jednostki względem średniej arytmetycznej. Im wartość współczynnika jest wyższa, tym badany obszar jest bardziej zróżnicowany pod względem badanej zmiennej.

Rys. 4. Rozkład przestrzenny handlu detalicznego prowadzonego w niewyspecjalizowanych sklepach, z przewagą żywności, napojów i wyrobów tytoniowych w woj. dolnośląskim w latach 2004 i 2009 (liczba podmiotów na 1000 mieszkańców)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Stosunkowo niskie wartości wskaźnika nasycenia podmiotami handlu detalicznego w gminach położonych w zachodniej oraz południowej części województwa uwarunkowane są odmiennymi czynnikami. W pierwszym przypadku, mamy do czynienia z obszarem przygranicznym, dobrym skomunikowaniem, a tym samym łatwiejszymi kontaktami (handlowymi i usługowymi) z Niemcami. Mieszkańcy tych terenów często korzystają z możliwości zakupów w przygranicznych niemieckich miasteczkach. Ponadto, na uwagę zasługuje fakt, że na tych terenach mamy do czynienia ze stosunkowo niską gęstością sieci osadniczej (Bory Dolnośląskie), co determinuje lokalizację i liczbę punktów handlu detalicznego.

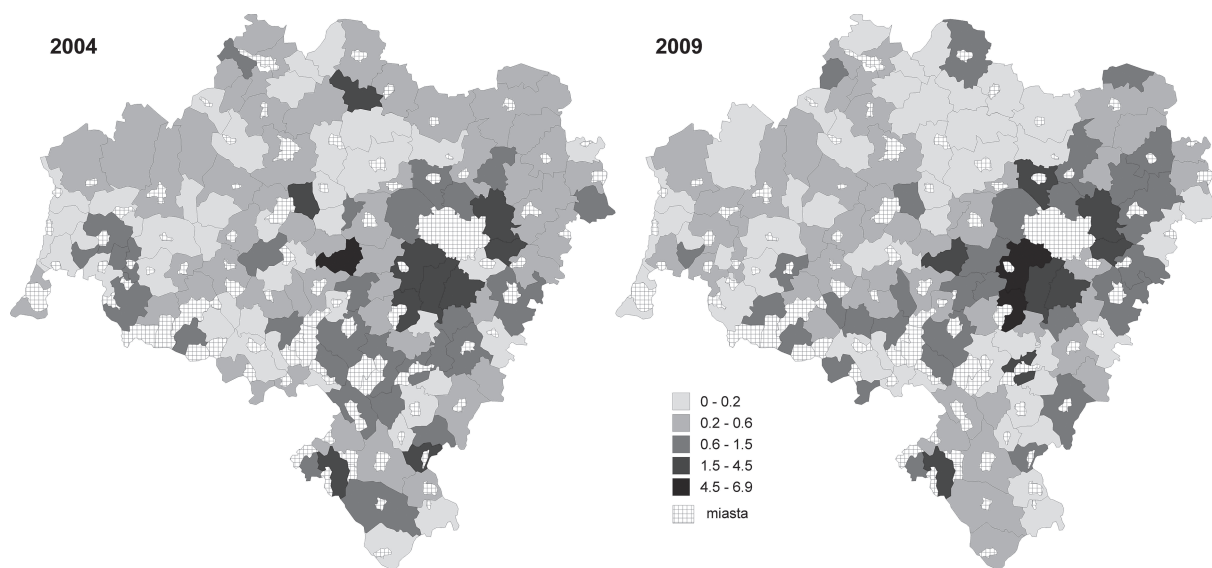
W drugim przypadku (południowe gminy województwa) mamy do czynienia z obszarami wiejskimi charakteryzującymi się odpływem mieszkańców do licznych małych miast sudeckich.

Jednostki o niskiej wartości wskaźnika zlokalizowane są także w południowo-wschodniej części województwa. Jest to pas gmin od Sycowa przez Wrocław, Ząbkowice Śląskie, Kłodzko i Kudowę. Odpowiada on przebiegowi drogi krajowej nr 8 z od Budziska, przez Warszawę, Wrocław do Kudowy Zdroju. Można więc przypuszczać, że mieszkańcy wspomnianych jednostek, dzięki dobremu skomunikowaniu z lokalnymi ośrodkami rozwoju mają większą możliwość i łatwość wyboru miejsca zaopatrzenia w tzw. produkty pierwszej potrzeby. Dlatego też w przypadku tej formy działalności można mówić o specyficznej osi rozwoju, po której impuls rozwojowy przebiega na obszary oddalone od regionów rdzeniowych.

Barometrem zmian zachodzących na obszarach wiejskich jest rozwój działalności gospodarczej związanej z tzw. otoczeniem biznesu.

Jest to forma działalności, która rozwija się wraz z intensywnym rozwojem budownictwa mieszkaniowego oraz ogólnym rozwojem działalności gospodarczej, głównie w otoczeniu miast czyli na terenach podlegających silnym impulsom rozwojowym. Pomimo tak silnej koncentracji jednostek o największej wartości wskaźnika nasycenia, na całym Dolnym Śląsku dostrzega się tendencję do wzrostu znaczenia tej formy działalności na obszarach wiejskich. Potwierdza to wzrost średniej wartości wskaźnika nasycenia z 0,5‰ w 2004 roku do 0,6‰ w 2009 roku³. Obserwuje się natomiast zwiększenie dysproporcji w rozmieszczeniu instytucji otoczenia biznesu na co wskazuje wzrost wartości współczynnika zmienności V_S ze 133,3% do 161,8%. Tym samym następuje koncentracja jednostek charakteryzujących się najlepszymi czynnikami dla rozwoju tej formy działalności gospodarczej. Są to jednostki korzystające z renty położenia głównie względem stolicy wojewódz-

³ Stosunkowo niewielki przyrost wynika m.in. z faktu zmiany zasad klasyfikacji w 2007 roku podmiotów gospodarki narodowej w REGON a tym samym „rozbiecia” danej działalności na większą liczbę grup działalności w 2009 roku w stosunku do 2004.

Rys. 5. Rozkład przestrzenny instytucji otoczenia biznesu w woj. dolnośląskim w latach 2004 i 2009 (liczba podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym)

twa a także w obszarze gmin charakteryzujących się wysokimi wskaźnikami skomunikowania (por. rys. 1). Są to wsie o najwyższym poziomie rozwoju działalności pozarolniczej, często wsie gminne lub leżące w ich sąsiedztwie. Są to przede wszystkim obszary charakteryzujące się intensywnym rozwojem budownictwa mieszkaniowego, będącego efektem urbanizacji mieszkaniowej w strefie oddziaływania Wrocławia. Migrujący na przedmieścia wrocławianie, kontynuują prowadzenie swojej działalności w nowym miejscu zamieszkania bądź też zakładają działalność gospodarczą w odpowiedzi na rosnący popyt na usługi związane z obsługą firm w ich nowym miejscu zamieszkania. Jest to tym samym silny impuls dla rozwoju aktywności gospodarczej wśród lokalnej społeczności.

Przeprowadzona analiza lokalizacji usług pierwszego rzędu (edukacja, sklepy ogólnospożywcze) oraz usług nastawionych na obsługę otoczenia biznesu potwierdziła duże dysproporcje poziomu rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Zaznaczają się one głównie w przypadku usług wyższego rzędu. Analiza rozkładu przestrzennego podmiotów związanych z zarządzaniem i kierowaniem w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej wskazała na rozmieszczenie gmin o największym potencjale dla przekształceń w kierunku odchodzenia od monofunkcyjnej gospodarki. Wyniki analizy pozwoliły wyodrębnić regiony, nie tyle podlegające silnym impulsom rozwojowym, generowanym przez duże ośrodki rozwoju lokalnego, ale także obszary, które podlegają pozytywnym przekształceniom oraz same mogą stanowić załączek przekształceń dla obszarów wiejskich zlokalizowanych w większej odległości.

Natomiast analiza lokalizacji wybranych usług pierwszego rzędu nie pozwala jednoznacznie wyodrębnić obszarów peryferyjnych. Rozmieszczenie usług zaspakajających podstawowe potrzeby mieszkańców wynika z oddziaływania czynników o odmiennym charakterze niż ma to miejsce w przypadku instytucji otoczenia biznesu. Dlatego też stwierdza się, że w celu wyznaczenia obszarów peryferyjnych uzasadnionym wydaje się stosowanie wskaźników obrazujących poziom rozwoju przedsiębiorczości wyższego rzędu.

Literatura

- CZERNY M. (2005): *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DOMAŃSKI R. (1997): *Przestrzenna transformacja gospodarki*. Warszawa, Wydaw. Naukowe PWN.
- FRIEDMANN J., ALONSO W. (red.) (1964): *Regional development and planning: a reader*. Cambridge, Mass, M.I.T. Press.
- IWASZKO-NIZIAŁKOWSKA K. (2010): *Dostępność komunikacyjna, reguła kontaktów*. [w:] W. Jabłoński, K. Iwaszko-Niziałkowska i Głaz, Marta (red.): *Modele rozwoju dla terenów urbanizujących się w obrębie wielofunkcyjnych terenów wiejskich w regionie*, Wrocław, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.

- JABŁOŃSKI W., IWASZKO-NIZIAŁKOWSKA K., GŁAZ, MARTA (red.) (2010): *Modele rozwoju dla terenów urbanizujących się w obrębie wielofunkcyjnych terenów wiejskich w regionie*. Wrocław, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego.
- KŁODZIŃSKI M. (1995): *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy*. [w:] L. Klank (red.): *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, Warszawa, PAN. IRWiR.
- KŁODZIŃSKI M. (2000): *Doświadczenia krajów członkowskich Unii Europejskiej w zakresie strategii wielofunkcyjnego rozwoju wsi*. [w:] A. Stasiak (red.): *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską — aspekty regionalne*. nr 110, Warszawa, PAN.
- KOŁODZIEJCZYK D. (2002): *Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego*. Studia i Monografie / Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, t. 113, Warszawa, IERiGŻ.
- STOLA W. (1987): *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*. Prace Habilitacyjne / Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania., Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- STOLA W. (1993): *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*. Warszawa, PAN / Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania w Warszawie.
- ZARĘBSKI M. (2002): *Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego)*. Rozprawa Habilitacyjna / Uniwersytet Mikołaja Kopernika., Toruń, Wydaw. UMK.